

دانشگاه فرهنگیان

دوفصلنامه علمی - پژوهشی

مطالعات آموزشی و آموزشگاهی

سال چهارم، شماره سیزدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۴

تاریخ چاپ: بهار ۱۳۹۷

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر

سمیه زادمهر^۱، دکتر اباضلت خراسانی^۲، حامد زمانی‌منش^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۸/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۷

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر انجام شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری مشتمل بر تمام کتاب‌های درسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بوده و با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به دلیل محدود بودن جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل جامعه آماری برای نمونه در نظر گرفته شده است. در این تحقیق از روش تحلیل محتوای آنتروپی شانون استفاده شده و واحد تحلیل متن، تصویر، پرسش و فعالیت بوده و روایی و پایایی ابزار پژوهش تأیید شده است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد از مجموع ۳۸۷ واحد ضبط‌شده برای مؤلفه‌های حقوق بشر، مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» با ۷۳ واحد بیشترین واحد ضبط‌شده را به خود اختصاص داده و مؤلفه «حق امنیت» بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول را به خود اختصاص داده است؛ همچنین مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به صورت متوازن تقسیم نشده است.

کلیدواژه‌ها: حقوق بشر، کتاب‌های درسی، مطالعات اجتماعی، دوره متوسطه اول.

۱- کارشناسی ارشد، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

۲- دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی

۳- دانشجوی دکتری تخصصی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

مقدمه

حقوق بشر مفهومی پرمجااست و در عرصه‌های گوناگون تاریخ، حکمت، فلسفه، دین، حقوق و سیاست ذهن بشر را به خود مشغول ساخته است و ماهیت حقوق بشر، نیازمند این مفهوم است که هر فرد به سبب انسان بودن دارای حق و حقوقی است، به عبارتی، انسانها بدون چون و چرا حائز حقوق هستند؛ زیرا آنها انسان‌اند و این انسانیت از اوضاع، احوال، مدارج، منزلت و شایستگی‌های متفاوت اجتماعی آنها جداست (مصفا و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۷). امروزه مفهوم حقوق بشر، مجموعه‌ای مشخص بوده که از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شده و نظام حقوقی، نسبت به تضمین آن برای همگان تأکید دارد؛ اما باید توجه داشت که این مجموعه به راحتی حاصل نشده است و هرچند که حقوق بشر، قدمتی به تاریخ نوع انسان داشته، ولی توسعه آن تا حد زیادی مرهون تلاش‌های سازمان ملل متحد در قرن بیستم میلادی بوده است؛ در واقع اعضای سازمان ملل متحد در منشور این سازمان اعلام کردند که رعایت حقوق و آزادی‌های اساسی انسان یکی از اهداف مهم این سازمان است و از آن زمان بود که مفهوم حقوق بشر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شد (امیر ارجمند، ۱۳۸۰: ۱۲). از زمان تأسیس سازمان ملل متحد تاکنون بیش از صد سند حقوق بشری تحت عناوین اعلامیه، توصیه‌نامه، قطعنامه، کنوانسیون یا معاهده، صادر شده و ضمن تشریح مفاهیم مختلف حقوق بشری، دولت‌ها را به احترام و رعایت حقوق بشر تشویق یا ملزم کرده است؛ باین حال، در عرصه رعایت حقوق بشر پیشرفت چشمگیری حاصل نشده است و حقوق بشر هرروزه در بسیاری از اقصی نقاط جهان نقض می‌شود. در واقع اجرا و رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی انسان زمانی امکان پذیر است که مردم حقوق خود را بشناسند (یزدانی، ۱۳۸۱). بنابراین آموزش حقوق بشر اهمیتی اساسی دارد و در چندین سند بین‌المللی، آموزش حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است؛ برای مثال در بند دوم ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر هدف آموزش و پرورش، شکوفایی همه‌جانبه شخصیت انسان و تقویت رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی بیان شده است. ناآشنایی افراد با مفاهیم حقوق بشر منشأ مشکلات زیادی از جمله نقص این حق طبیعی انسانها شده و برای حل چنین معضلی یکی از مهم‌ترین راه‌حل‌ها آموزش حقوق بشر و ایجاد آگاهی و حساسیت به مباحث حقوق بشر در ذهن جوانان و نوجوانان است.

بیان مسئله

آموزش حقوق بشر یکی از مهم‌ترین عوامل در جامعه‌پذیری افراد در قبال ارزش‌ها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه‌شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض حقوق بشر است. به صورت ساده آموزش حقوق بشر یادگیری دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای مربوط به حقوق بشر است و از فرایند توانمندسازی فرد شروع شده و در نهایت کل جامعه را در برمی‌گیرد. جامعه جهانی همواره به دنبال راه‌حل‌ها و گزینه‌هایی است که از رهگذر آنها به تقویت صلح بپردازد و یکی از گزینه‌های مطرح در این زمینه، آموزش حقوق بشر است که به دلیل تأثیرگذاری آن بر اطلاعات و مهارت‌های اقشار مختلف جامعه، دارای توان بالقوه تغییر در جامعه، دگرگونی، درک سایر ملت‌ها و در نهایت تقویت صلح است (رنجبران و نواب دانشمند، ۱۳۸۷: ۷). رشد فعالیت‌های حقوق بشری در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ برای تغییر شرایط اجتماعی افزایش یافت و اهمیت آگاهی‌های حقوق بشری برای همه بخش‌های جامعه را به ارمغان آورد. آموزش حقوق بشر شامل یادگیری و تمرین حقوق بشر است؛ به این معنا که حقوق بشر در تمام سطوح نظام آموزشی اجرا شود و از طریق انتقال محتوا و نیز تجربه‌کردن، آموزش داده شود. آموزش حقوق بشر تنها دانستن‌ها و مهارت‌های مهم نیست؛ بلکه پرورش نگرش‌ها و رفتارهایی است که برای هر فرد امکان مشارکت سازنده و همراه با احترام در جامعه را فراهم می‌سازد. آموزش حقوق بشر فرایند مادام‌العمری است که صلح، حقوق بشر و مردم‌سالاری را به مثابه کاری مستمر پی‌ریزی می‌کند؛ از این جهت دانش‌آموزان باید در کلاس درس، خانه و اجتماع درباره حقوق بشر از طریق مشاهده استانداردهای حقوق بشر، آزادی‌های بنیادی، تفاهم، مدارا، تساوی و دوستی بین مردمان آشنا شده و در ترویج آنها بکوشد، بنابراین شناساندن گسترده حقوق بشر و راه‌های حمایت از آن یکی از پیش‌شرط‌های ضروری برای جلوگیری از زیر پا گذاشتن این حقوق است. در واقع، آموزش و پرورش در جایگاه سرمایه‌گذاری بزرگ اجتماعی، باید باعث

افزایش صلاحیت افراد و در نتیجه باعث بهزیستی و رفاه بشر شود و از این رهگذر مدرسه می‌تواند نقش ویژه خود را در نیل به تحقق رفاه بشر و در بطن آن برنامه‌های درسی که به‌طور گسترده بر آموزش شخصی اجتماعی تأکید دارند، ایفا کند (ذکاوتی قراگزلو، ۱۳۸۱: ۱۰). در واقع نقش محوری نظام آموزشی در اشاعه فرهنگ حقوق بشر بر هیچ‌کس پوشیده نیست؛ زیرا کودکان و نوجوانان امروز، رهبران و تصمیم‌گیرندگان آینده‌اند و هرگونه تلاش برای ایجاد باور عمیق در آنان نسبت به مفاهیم حقوق بشر می‌تواند در خلق و حفظ دنیای مسالمت‌آمیز مؤثر باشد (فتحی‌واجارگاه، ۱۳۸۲: ۵).

در زمینه آموزش حقوق بشر در کتاب‌های درسی در کشور پژوهش‌هایی اجرایی شده و این پژوهش‌ها بر این نکته تأکید داشته‌اند که به مبحث حقوق بشری توجه کافی نشده است؛ در این زمینه گندمی حسنارودی (۱۳۸۷) نشان داد که به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است. شکاری و حاجی رسیدی (۱۳۸۸) به این نتیجه رسیده‌اند دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار کم است. علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲) می‌گویند توجه متعادلی در کتاب‌های درسی به مؤلفه‌های حقوق بشر نشده است؛ این در حالی است که امروزه مباحث حقوق بشری مورد توجه محافل علمی و فرهنگی جهانی است؛ به طوری که در توصیه‌نامه ۱۹۸۵ شورای اروپایی درباره تدریس و یادگیری مؤلفه‌های حقوق بشر در مدارس و یاد دادن تاریخچه و مقررات حقوق بشر در اوایل سنین نوجوانی تأکید شده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۲). افزون بر این، کنگره بین‌المللی آموزش حقوق بشر بر اهدافی همچون تشویق احترام و همبستگی، به دست آوردن شناخت و اطلاعات درباره حقوق بشر و آگاه‌ساختن افراد از راه‌ها و وسایلی که به یاری آنها حقوق بشر را می‌توان به واقعیت اجتماعی و سیاسی مبدل نماید، تأکید داشته است (نواب دانشمند، ۱۳۸۶: ۷).

یکی از مؤثرترین شیوه‌های آموزش حقوق بشر، گنجاندن محتوای مرتبط به حقوق بشر در کتاب‌های درسی است و از آنجایی که در کشور ما فعالیت‌های معلم متمرکز بر کتاب درسی بوده است و دانش‌آموزان ملزم به خواندن و فهمیدن آن هستند، پس باید در نحوه تألیف کتاب‌های درسی نهایت دقت به کاربرده شود و پی‌بردن به نقاط ضعف و قوت کتاب‌های درسی از جمله وظایف مداوم نظام‌های آموزش رسمی است (مهمان‌دوست قمصری، ۱۳۸۸: ۶)؛ پس ضرورت دارد که نظام آموزش رسمی کشور به نحوی مؤثر و با همه امکانات خود کمک کند تا فهم اصول بنیادین حقوق بشر گسترش یابد و انسان‌های آینده با رفتار و کردار منطبق بر این اصول بار آیند. بنابراین بررسی جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین از آنجایی که کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول در سطح کشوری بازنگری شده است، ضرورت دارد محتوای این کتاب‌ها دوباره تجزیه و تحلیل شود تا بتوان از این طریق به نظام آموزش و پرورش و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک کرد تا بتوانند نواقص احتمالی را بیابند و برای برطرف‌ساختن آن تلاش کنند؛ پس با توجه به این شرایط، پژوهش حاضر کتاب‌های تازه تألیف را بررسی می‌کند و به دنبال پاسخ به این سؤال است که تا چه اندازه در محتوای کتاب‌های درسی تازه تألیف مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟

مبانی نظری

تعاریف حقوق بشر

اصطلاح حقوق بشر از دو کلمه «حقوق» و «بشر» ترکیب یافته است. واژه حق که مفرد است و در اصل به معنای هماهنگی و برابری است و در اینجا تفکیک بین دو مفهوم حق داشتن و حق بودن ضروری به نظر می‌رسد و حق به معنای دوم آن یعنی حق داشتن است که موضوع گزاره‌های حقوق بشر است (سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۱). حقوق بشر، حقوق بنیادین و انتقال‌ناپذیری است که برای حیات نوع بشر، اساسی دانسته می‌شود؛ یعنی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، مفاهیم، اسناد و سازوکارها است که موضوعشان حمایت از مقام، منزلت و کرامت انسانی است (ذاکریان، ۱۳۸۳: ۴). حقوق بشر یعنی آنکه جان و مال آدمی آزاد باشد و او بتواند به زبان قلم با دیگران سخن گوید (موحد، ۱۳۸۱: ۳). حقوق بشر آن دسته از حقوقی است که هر فرد به دلیل انسان بودن و فارغ از اوضاع و احوال شخصی یا میزان قابلیت و صلاحیت او، دارای آن است و حقوقی ابدی، ازلی و لایتغیر است

(مولایی، ۱۳۹۰: ۲). حقوق بشر، مجموعه‌ای از موازین اصولی درباره‌ی تعهداتی است که تمامی افراد را بر مبنای حیثیت و کرامت انسانی دربرمی‌گیرد و این موازین به‌طور گسترده‌ای به عنوان هنجارهای بین‌المللی پذیرفته شده و برای تعالی و رشد انسان به‌طور اساسی تعریف شده‌اند (مصفا و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱).

بنیان‌های نظری حقوق بشر

❖ **عقل‌گرایی:** عقل‌گرایی که تغییر نگاه در جنبه‌ی معرفت‌شناسی انسان جدید به شمار می‌رود، در همه‌ی ابعاد زندگی انسان از جمله مسائل حقوقی او تأثیرگذار بوده است. در این بینش، عقل آدمی به‌خودی‌خود توانایی درک و شناسایی حقوق بنیادی بشر را بر اساس مصالح و نیازهای او دارد (موحد، ۱۳۸۱: ۴).

❖ **انسان‌گرایی:** انسان‌گرایی نظریه‌ای است که به‌طور مشخص بر تمایلات و منافع انسانی تأکید می‌ورزد و بیان می‌کند انسان منشأ ارزش‌ها و حقیقت‌هاست و ارزش‌های زندگی محصول روابط انسانی است، لذا انسان می‌تواند طوری دیگر مسائل را نسبت به حال و آینده بررسی کند (ناصری، ۱۳۸۵: ۸).

❖ **فردگرایی:** فردگرایی اصلی است که از انسان‌گرایی سرچشمه می‌گیرد و بر استقلال، فردیت و اصالت انسان و نه سلطه جمع تأکید دارد. فردگرایی باعث شد تا حقوق و تکالیف انسان بیشتر به لحاظ حفظ استقلال و آزادی فرد پایه‌ریزی شود (موحد، ۱۳۸۱: ۵).

❖ **حقوق طبیعی:** حقوق طبیعی عبارت است از حقوقی بنیادی و مطلق که ناشی از تمایلات و غرایز نخستین آدمی است و حقوق طبیعی از مبانی اصلی حقوق بشر است. حق طبیعی به حکم قانون طبیعت، به هر انسان تعلق دارد و نمی‌توان او را از آن محروم کرد (کلی، ۱۳۸۲: ۶).

❖ **قرارداد گرایی:** در دیدگاه برخی از اندیشمندان دوران جدید، جامعه وجود مستقل از افراد خود ندارد و صرفاً بر اساس یک قرارداد اجتماعی شکل می‌گیرد و برابر این نظریه، پیروی از حکومت و قانون (به‌مثابه‌ی یک تکلیف مدنی بنیادین) از یک قرارداد اولیه‌ی فرضی ناشی می‌شود که هر یک از شهروندان به‌گونه‌ای ضمنی یکی از طرف‌های آن هستند. اگرچه در آغاز، قراردادگرایی در مقابل حقوق طبیعی قرار می‌گرفت، اما در سده‌ی اخیر، این دو در کنار هم قرار گرفته‌اند؛ به‌طوری‌که می‌توان اعلامیه‌ی حقوق بشر را مدیون هر دو دانست (حقیقت و میرموسوی، ۱۳۸۱: ۶).

❖ **حق‌گرایی:** حقوق بشر بیانی حق‌گرا دارد؛ یعنی بیش از آنکه انسان را مکلف‌پندارد، مُحق می‌شمارد و این ویژگی از نگاه انسان‌گرایی و فردگرایانه به انسان ناشی می‌شود؛ انسانی که اسیر بایدهای بیرونی نیست و صرفاً عقل، طبیعت، عرف و قراردادهای اجتماعی می‌توانند برایش حدود مرز تعیین کنند (ناصری، ۱۳۸۵: ۹).

اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر

این اعلامیه شامل یک مقدمه و ۳۰ ماده است. هدف و مبنای اعلامیه در مقدمه و مواد ۱ و ۲ آن آمده است. مقدمه، هدف از تصویب اعلامیه را بیان می‌کند. ماده‌ی اول، مبنای فلسفی اعلامیه را اعلام می‌کند. ماده‌ی دوم، اصل تساوی و عدم تبعیض در برخورداری از حقوق و آزادی‌ها را بیان کرده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۶). در جدول ذیل مؤلفه‌های حقوق بشر که مبتنی بر اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر بوده، بیان شده است.

جدول ۱: اعلامیه جهانی حقوق بشر و مؤلفه‌های آن

مؤلفه‌های حقوق بشر	توضیحات
حق امنیت	حق امنیت عبارت است از اطمینان خاطر که بر اساس آن افراد در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، نسبت به حفظ جان، حیثیت و حقوق مادی و معنوی خود بیم و هراسی نداشته باشند.
حق حیات	حق حیات همچون موهبت الهی، امری فطری و طبیعی و پایه‌ی اساسی مجموعه‌ی حقوق انسانی است که تعرض به آن امری ناپسند است.
حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو	بر اساس ماده‌ی هفدهم میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی هیچ‌کس نباید در زندگی خصوصی، خانواده و اقامتگاه یا مکاتبات مورد مداخله خودسرانه (بدون مجوز) یا خلاف قانون قرار گیرد و شرافت و حیثیت او نباید مورد تعرض غیرقانونی واقع شود.
حق مالکیت	بر اساس ماده‌ی ۱۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر شخصی منفرد یا به‌طور اجتماع حق مالکیت دارد. احدی را نمی‌توان خودسرانه از حق

مالکیت محروم نمود.	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
مسکن محل سکونت و آرامش روزمره افراد و خانواده آنهاست که باید بتوانند در آن با امنیت خاطر و با فراغت، زندگی و استراحت کنند. این مکان باید از هرگونه تعرض مصون باشد.	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
اقامتگاه هر شخص محلی است که شخص در آنجا سکونت داشته باشد و هر کس باید بتواند آزادانه و بدون کسب اجازه قبلی، اقامتگاه خود را انتخاب کند یا آن را تغییر دهد.	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
قسمتی از بند ۱ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی - سیاسی بیان می‌کند که هر کس حق دارد به دادخواهی او، منصفانه و علنی در یک دادگاه صالح مستقل و بی‌طرف، طبق قانون رسیدگی شود.	حق دفاع و انتخاب وکیل
بند ۳ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی مدنی - سیاسی بیان می‌کند هر کس متهم به ارتکاب جرمی شود، با کمک وکیل منتخب از خود دفاع کند و در صورتی که وکیل نداشته باشد، حق داشتن یک وکیل به او داده شود.	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
بند ۱ ماده ۹ میثاق حقوق مدنی سیاسی بیان می‌کند هر کس حق آزادی و امنیت شخصی دارد و هیچ‌کس را نمی‌توان خودسرانه دستگیر و یا بازداشت کرد و از هیچ‌کس نمی‌توان سلب آزادی کرد؛ مگر به جهات و طبق آیین دادرسی مقرر به حکم قانون.	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌کند هر کس حق آزادی عقیده و بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که از داشتن عقاید خود بیم و اضطرابی نداشته باشد، در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظاتی مرموزی آزاد باشد.	حق آزادی مذهب
منظور از آزادی عقاید مذهبی آن است که اولاً شهروندان حق داشته باشند به معتقدات مذهب خاصی ایمان داشته باشند و ثانیاً به داشتن معتقدات مذهب دیگری جز آنچه خود انتخاب کرده‌اند، ملزم نباشند.	حق آزادی مطبوعات
مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۶ چنین اعلام داشت که آزادی اطلاعاتی یکی از حقوق بنیادین بشر و زیربنای همه آزادی‌هایی است که ملل متحد نسبت به آن اهتمام می‌ورزند.	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
ماده ۲۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز مقرر می‌دارد هر کس حق اجتماع آزادانه با دیگران از جمله حق تشکیل سندیکا و اتحادیه‌های صنفی دارد و بر اساس ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد با دیگران تشکیل سندیکا دهد و برای دفاع از منافع خود به سندیکاها بپیوندد.	حق حاکمیت قانون
اصل حاکمیت قانون یکی از اصول مهمی است که بر اساس آن انجام تمام امور سیاسی اداری قضایی و اتخاذ هرگونه تصمیم از طرف مقامات و مسئولان باید بر طبق قانون باشد. بنابراین توسعه حقوق بشر و آزادی‌های عمومی تنها در دولت قانون‌مدار میسر است.	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
حق رأی وسیله مشارکت مردم در تعیین سرنوشت سیاسی است و بدون انتخابات منصفانه و آزاد امکان برقراری جامعه دموکراتیک وجود ندارد؛ بنابراین حق رأی نه تنها یکی از مهم‌ترین آزادی‌های فردی است، بلکه سنگ بنای حکومت آزاد نیز است.	حق تساوی حقوق زنان و مردان
ماده ۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی - سیاسی تصریح می‌کند کشورهای طرف میثاق متعهد می‌شوند، تساوی حقوق زنان و مردان را در استفاده از حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تأمین کنند.	حق ازدواج و تشکیل خانواده
در ماده ۵ اعلامیه حقوق بشر آمده است که خانواده پایه ساختار جامعه است و زنشویی اساس ایجاد آن است؛ بنابراین مردان و زنان حق ازدواج دارند و هیچ قیدوبندی که بر پایه نژاد، رنگ یا قومیت باشد، نمی‌تواند از این حق آنان جلوگیری کند.	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
برخی از مقررات منشور ملل متحد ۱۹۴۵، اعلامیه حقوق بشر ۱۹۴۸، میثاق بین‌المللی ۱۹۶۶، مربوط به حقوق مدنی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر اصل عدم تبعیض بین اعضای ملت تأکید می‌کند.	حق پناهندگان
به موجب ماده ۱۴ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد برای رهایی از تعقیب ظالمانه، زجر و شکنجه به کشورهای دیگر پناهنده شود.	حق کار و دریافت مزد منصفانه
بر اساس ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد در مقابل بیکاری مورد حمایت قرار گیرند و مبارزه علیه بیکاری یکی از مندرجات و دیباجه اساسنامه سازمان بین‌المللی کار است.	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
بر اساس بند ۱ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد از سطح زندگی شایسته برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش از حیث خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و دیگر خدمات اجتماعی لازم برخوردار باشد.	حق استراحت و تفریح
بر اساس ماده ۲۴ اعلامیه حقوق بشر هر کس حق استراحت، فراغت و تفریح دارد.	حق غیرشخصی بودن قانون
بر اساس این اصل قانون حکم عامی است که خطاب به عموم دارد و برای همه، باید یکسان اعمال می‌شود، خواه حمایت‌کننده باشد یا تنبیهی و تعرضی.	حق برخورداری از آموزش و پرورش
در ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است که هر کس حق دارد از آموزش و پرورش بهره‌مند شود.	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
بر اساس قسمتی از بند ۱ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد آزادانه در زندگی فرهنگی اجتماع شرکت کند، از فنون و هنرها متمتع گردد و در پیشرفت علمی و فواید آن سهیم باشد.	حق حمایت از مادران، کودکان و افسار آسیب‌دیده
بر اساس بند ۲ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مادران و کودکان حق دارند که از کمک‌ها و مراقبت‌های خصوصی برخوردار شوند.	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
هویت‌های فرهنگی گروه‌های اقلیت، که زبان نماد بارز آن است باید مورد توجه باشد و استفاده از زبانهای محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس باید آزاد باشد.	حق منع بردگی، خریدوفروش انسانها
بر اساس ماده ۲ کنوانسیون بین‌المللی مربوط به بردگی هر یک از دولت‌های عضو، موظف به ایفای تعهدات در زمینه منع خریدوفروش بردگان؛ پیگیری نسبت به حذف کامل بردگی در تمام اشکال آن، به نحو تدریجی و در کوتاه‌ترین زمان ممکن هستند.	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
بر اساس ماده دوازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی دولت‌های عضو این میثاق حق هر فرد را برای دستیابی و برخورداری از بالاترین (وضعیت) سلامت جسمی و روحی، باید به رسمیت بشناسند.	حق آموزش حقوق بشر
ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌کند یکی از اهداف کلی آموزش باید تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی باشد.	حق بر صلح
در ماده ۲۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مقرر شد که هرگونه تبلیغ برای جنگ باید به‌موجب قانون ممنوع شود.	حق بر توسعه
اجلاس جهانی حقوق بشر، حق توسعه را تأیید و بیان می‌کند حق توسعه به عنوان حق غیرقابل‌انتقال و جهانی و جزء جدانشدنی از حقوق	

اساسی بشر است و در بند ۲ ماده ۲ گفته می‌شود همه افراد بشر در زمینه توسعه مسئولیت دارند، چه به‌صورت انفرادی یا جمعی. امروزه محیط‌زیست همانند توسعه از مهم‌ترین بخش‌های حقوق همبستگی بین‌المللی محسوب می‌شود و حق داشتن محیط‌زیست سالم یکی از اقلام حقوق بشر محسوب می‌شود.

آموزش حقوق بشر

سازمان عفو بین‌الملل، آموزش حقوق بشر را برنامه‌ای که با هدف فراهم کردن دانش و درک درباره حقوق بشر و تلاشی برای معرفی ارزش‌های حقوق بشری در برنامه‌ها و آموزش‌های رسمی بوده، تعریف کرده است (سازمان عفو بین‌الملل، ۱۹۹۹). آموزش حقوق بشر، مجموعه‌ای از آموزش‌ها برای ایجاد آگاهی درباره ارزش‌های مربوط به حقوق بشر، توسعه و تقویت رعایت حقوق بشر از طریق آموزش و پرورش و آشنایی با سازوکارهای تضمینی برای برخورد و مقابله با موارد نقض حقوق بشر و التزام و اجبار به رعایت آن است (امیرارجمند، ۱۳۸۰: ۹). به‌طور کلی آموزش حقوق بشر شامل یادگیری و تمرین حقوق بشر است؛ به این معنا که حقوق بشر در تمام سطوح نظام آموزشی اجرا شود و از طریق انتقال محتوا و نیز تجربه کردن، آموزش داده شود (گزارش طرح ملی بررسی حقوق بشر در نظام آموزشی مدارس ایران، ۱۳۸۳).

پیشینه پژوهشی

جعفری (۱۳۸۴) در پژوهشی به ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه درسی دوره ابتدایی پرداخته و بدین منظور به بررسی، مهم‌ترین مؤلفه حقوق بشر برای آموزش در سطح ابتدایی و همچنین ضرورت آموزش حقوق بشر در دوره ابتدایی از دیدگاه کارشناسان تألیف کتب درسی و معلمان دوره ابتدایی و کارشناسان حقوق بشر پرداخته و دریافت که با بیش از ۹۹ درصد اطمینان از دیدگاه اکثریت کل جامعه مطالعه شده، آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر در دوره ابتدایی ضرورت دارد؛ همچنین تجدیدنظر در اجرای برنامه‌های درسی درباره آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر ضروری است؛ بدین منظور آموزش معلمان و عوامل اجرایی مدارس، تربیت معلمان، آشنایی دانش‌آموزان با حقوق بشر، تأثیر بسزایی در اجرای حقوق بشر و احترام به آن خواهد داشت. حکیم‌زاده و همکاران (۱۳۸۶) در یک بررسی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه درسی با هدف شناخت مفاهیم مرتبط با مسائل و قضایای مشترک جهانی به مطالعه مواردی چون آموزش سلامت، آموزش رسانه‌ها و فناوری اطلاعات پرداخته‌اند. نتایج نشان داد مادامی که به محیط و آموزش چندفرهنگی توجه شده است، به آموزش سلامت و آموزش برابری و صلح و حقوق بشر و آموزش رسانه‌ها کمتر از حد انتظار توجه شده است. در درون هر مفهوم نیز به مؤلفه‌های متعدد به‌صورت متوازن توجه نشده است.

گندمی حسنارودی (۱۳۸۷) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی از منظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر پرداخته و در این پژوهش از دو روش تحلیل محتوا برای تحلیل کتاب‌های علوم اجتماعی دوره راهنمایی و روش پیمایشی برای بررسی نظرات معلمان درباره توجه به مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های اجتماعی استفاده کرده است. در این پژوهش با مطالعه و بررسی اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر، نظرات استادان حقوق بشر و کتب و مقالات حقوق بشر، ۲۶ مفهوم در قالب حقوق مدنی سیاسی، ۱۲ مفهوم در قالب حقوق اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی و ۴ مفهوم را در قالب حقوق جمعی یا حقوق همبستگی مشخص شده است. نتایج این پژوهش نشان داد به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است و بین تأکید معلمان بر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است و بین تأکید معلمان بر مفاهیم حقوق بشر با تأکید بر کتاب‌های درسی بر مفاهیم حقوق بشر رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به‌گونه‌ای معلمان علوم اجتماعی به‌ضرورت مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی تأکید زیادی کرده‌اند. شکاری و حاجی رسیدی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران به این نتیجه رسیده‌اند دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش مفاهیم مطرح‌شده حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار و نسبتاً کم ارزیابی شده است. بررسی وضعیت موجود کتاب‌های درسی

از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به این مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه‌ریزان و متصدیان طراحی برنامه‌های درسی برای تدوین برنامه‌های درسی و پوشش‌دادن حیطه‌ها و برنامه‌های درسی مغفول فراهم می‌آورد. قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دورهٔ راهنمایی انجام دادند. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش عبارت بود از اینکه به حقوق بشر در مجموع به میزان ۲۲/۴۶ درصد در پایهٔ اول راهنمایی، ۳۲/۳۲ درصد در پایهٔ دوم راهنمایی، ۵۲/۰۸ درصد در پایهٔ سوم راهنمایی، ۱۹/۲۳ درصد به بعد شناختی، ۷/۳۴ درصد به بعد عاطفی و ۱۰/۶۵ درصد به بعد عملکردی در کتب درسی تعلیمات اجتماعی دورهٔ راهنمایی توجه شده که بیشترین میزان توجه مربوط به بعد شناختی در ارتباط با مؤلفه‌های حقوق بشر بوده است.

لورایی (۱۳۹۰) در پژوهشی جایگاه حقوق بشر در مراحل طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مقطع ابتدایی را شناسایی کرد و دریافت که ۱) در کتاب درسی «آموزش قرآن»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق آموزش و پرورش، آزادی مذهب، فکر و وجدان، حمایت از مادران، کودکان و قشرهای آسیب‌دیده و تقویت روحیهٔ برابری و برادری اختصاص دارد؛ ۲) در کتاب درسی «تعلیمات اجتماعی» بیشترین اهمیت به مؤلفهٔ کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد؛ ۳) در کتاب درسی «هدیه‌های آسمانی» بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های آزادی مذهب، فکر و وجدان، حمایت از مادران، کودکان و قشرهای آسیب‌دیده اختصاص دارد. ۴) در کتاب درسی «فارسی بخوانیم»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه، حق آموزش و پرورش و حق تفریح و استراحت اختصاص دارد و ۵) در کتاب درسی «فارسی بنویسیم»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه و حق تفریح و استراحت اختصاص دارد. علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دورهٔ آموزش ابتدایی ایران انجام دادند. بر اساس یافته‌های پژوهشی، توجه متعددی به مؤلفه‌های حقوق بشر نشده و در میان صفحات کتب درسی این دوره، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفهٔ حقوق اساسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفهٔ حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است.

همچنین بر اساس ضرایب اهمیت به دست آمده از فراوانی‌های مربوط به خرده‌مؤلفه‌ها، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به خرده‌مؤلفهٔ حقوق زیست‌محیطی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به خرده‌مؤلفه‌های حق دادخواهی عادلانه و حق مالکیت است. حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان تحلیل برنامهٔ درسی قصدشده و اجراشده دورهٔ راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو انجام دادند. نتایج این پژوهش در بخش تحلیل محتوا نشان می‌دهد به مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو (حقوق بشر و دموکراسی، تعاون و همبستگی، حفظ فرهنگ‌ها، خود و دیگران، حفاظت از محیط‌زیست و معنویت) در کتاب‌های درسی مدنظر چندان توجهی نشده است. بیشترین توجه مربوط به مؤلفهٔ تعاون و همبستگی است که در محتوای دروس کتاب اجتماعی دارای بیشترین فراوانی و در محتوای دروس کتاب تاریخ دارای کمترین فراوانی است. همچنین کمترین میزان توجه، مربوط به مؤلفه‌های دموکراسی و حفاظت از محیط‌زیست است که کتب اجتماعی و دینی بیشترین و کتاب فارسی کمترین دروس را به مؤلفهٔ دموکراسی اختصاص داده است. فتحی‌واجارگاه و همکاران (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان بررسی و تحلیل مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دورهٔ ابتدایی انجام داده و دریافتند در کتاب قرآن بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق آموزش و پرورش و آزادی مذهب اختصاص یافته است، در کتب درسی تعلیمات اجتماعی نیز بیشترین اهمیت به مؤلفهٔ کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد. در کتاب هدیه‌های آسمانی بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های آزادی مذهب، فکر و وجدان، در کتاب درسی فارسی بخوانیم، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه، اختصاص دارد. در کتاب درسی فارسی بنویسیم، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد با وجود اینکه در کتاب‌های درسی تا حدی به این مؤلفه‌ها توجه شده است، ولی میزان توجه به این مؤلفه‌ها به یک‌میزان نبوده است.

ولوسو^۱ (۱۹۹۸) پژوهشی با عنوان صلح و آموزش حقوق بشر در خاورمیانه (تجربه مقایسه‌ای فلسطین و رژیم اشغالگر قدس) انجام داد که در آن، رویدادهای فلسطین و رژیم اشغالگر قدس را مقایسه کرد. محقق این سؤال را مطرح می‌کند که تا چه حد این جریان همسو با برنامه‌های صلح/حقوق بشر برای بچه‌های فلسطین و رژیم اشغالگر قدس انجام شده است. مادامی که چنین برنامه‌هایی وجود دارد، آنها خیلی محدود هستند و تاکنون تأثیر کمی در مقابله با میراث آموزشی دیرینه دشمنی و بدگمانی متقابل داشتند؛ به‌علاوه، تداوم اختلافات و کشمکش‌های بین دو ملت آموزش صلح و حقوق بشر را مشکل می‌سازد و باوجود این محقق به این نتیجه رسید تلاش‌های مریبان صلح و حقوق بشر در این خصوص بهبود نیست و باید به آموزش حقوق بشر در این سرزمین‌ها توجه کرد. وستین^۲ (۲۰۰۴) در یک تحقیق در بوسنی و هرزگوین کتاب‌های درسی چهار پایه آخر دوره ابتدایی را تحلیل کرده است؛ هدف اصلی در این تحقیق این بود که چگونه مباحث کتاب‌ها با دموکراسی و حقوق بشر مرتبط می‌شود و عمده‌ترین نتایج این بود که برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند و باید در کتاب‌های درسی اصلاحات و تغییراتی اعمال کرد و مباحث مرتبط با حقوق بشر را در این کتاب‌ها افزایش داد. نظیر و کیت^۳ (۲۰۰۵) نیز پژوهشی با عنوان القای حقوق بشر در برنامه درسی آفریقای جنوبی انجام داده و دریافتند سه عامل؛ دشواری در بازتعریف رشته‌های علمی، ارزیابی دانش، نگرش و ارزش‌های حقوق بشر، تمایز اساسی مربوط به رشد فرهنگ مبتنی بر حقوق بشر در بین فرایند رایج در یک جهان سرمایه، به عنوان عوامل اساسی القای حقوق بشر به برنامه‌های درسی شناسایی شدند.

لین^۴ (۲۰۰۷) پژوهشی با عنوان حقوق دانش‌آموزان و آموزش حقوق بشر (تجربیات کشور تایوان) انجام داد و گفت آموزش حقوق بشر از لحاظ حقوق دانش‌آموزان روش خوبی است؛ به‌خصوص برای کشورهایی همچون تایوان در مواردی که رسوم فرهنگی خیلی کهن از اجرای آموزش حقوق بشر در مدرسه ممانعت می‌کنند؛ اما نیازمند حمایت‌های قانونی است. بنابراین، ارزش‌های حقوق بشر به‌صورت فعالیت‌های قابل‌اجرا در آموزش گنجانده می‌شوند و آموزش حقوق بشر در مدارس به موضوعات حقوق دانش‌آموزان وابسته است. معلمان و مدیران باید اقدامات فوری و مستقیم برای حمایت از حقوق دانش‌آموزان در محیط دانشگاه پیشنهاد کنند. علاوه بر این، می‌توان گفت شناسایی حقوق دانش‌آموزان یک ضرورت و مرحله آغازین برای تدریس یا آموزش حقوق بشر است. موضوعات حقوق بشر یقیناً فراتر از محیط مدارس هستند؛ اما حقوق دانشجویان مثال‌های آشنا و ساده‌ای برای دانشجویان برای درک ایده‌های ذهنی حقوق بشر ارائه می‌دهند. علاوه بر این، تقویت دانشجویان برای آنها ضروری است تا مسئولیت‌پذیری را در قالب بخش مهمی از اهداف آموزش حقوق بشر بیاموزند.

آل ادوان^۵ (۲۰۱۰) پژوهشی با عنوان «اصول حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در کشور اردن» انجام داد که یافته‌های آن در زیر بیان می‌شود. هدف از این مطالعه پیشنهاد واردکردن فهرستی از اصول حقوق بشر بود که در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی اردن وجود ندارند. این پژوهش همچنین درصدد بود یافتن تعداد اصول حقوق بشری است که در این کتاب‌ها در دسترس، ترکیب و گنجانده شده‌اند. یافته‌های این پژوهش باعث گنجاندن ۵ جزء با ۲۸ بعد حقوق بشر در کتاب‌های درسی شده است؛ این اجزا عبارت‌اند از: حقوق شهروندی، حقوق سیاسی، حقوق اقتصادی، حقوق اجتماعی و حقوق فرهنگی. نتایج نشان می‌دهد در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی در اصول حقوق بشر تناسب وجود نداشت و موضوع اصول حقوق بشر در این کتاب‌ها ضعیف به چشم می‌خورد؛ به‌طور ثابت با اختلاف معناداری در سطح ۰/۰۵ پذیرفته شد که اصول حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های پنجم، ششم و هفتم وجود

^۱ Velloso

^۲ Westin

^۳ Nazir & Keet

^۴ Lin

^۵ Al-Edwan

نداشت. کینکسی^۱ (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در ترکیه به این نتیجه رسید که در مجموع تجزیه و تحلیل کتاب‌ها، ۵۰/۵ درصد به حق برخورداری از سلامت، ۴۷/۱ درصد به حق آموزش و ۲/۴ درصد به حقوق امنیت اجتماعی توجه شده است. وید^۲ (۲۰۱۱) پژوهشی با عنوان «آموزش حقوق بشر در مدارس ابتدایی، در خصوص پاسخگویی دانش‌آموزان پایه چهارم به برنامه درسی حقوق بشر با محوریت فعالیت اجتماعی و دموکراتیک» انجام داد. این مطالعه کاوشگرانه و کیفی بر طراحی و اجرای برنامه درسی حقوق بشر در کلاس‌های پایه چهارم مدارس عمومی متمرکز بود که یافته اصلی این بود که تجربه‌های شخصی دانش‌آموزان، سطوح پیشرفت، سوابق فرهنگی و خانوادگی به شدت بر ایده‌ها، علایق و یادگیری متوالی آنها درباره حقوق بشر تأثیرگذار بوده است. بیشتر دانش‌آموزان قادر بودند، درکی پایه‌ای از مفاهیم حقوق بشر را توسعه دهند؛ همچنین دانش‌آموزان علاقه بیشتری را نسبت به موضوعات حقوق بشر داشتند (به نقل از لورایی، ۱۳۹۰: ۹۷). با توجه به این شرایط، پژوهشی حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر انجام شده است.

روش پژوهش

با توجه به عنوان پژوهش، سؤالات و نیز هدف پژوهش در راستای بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر بوده است. روش پژوهش از لحاظ هدف کاربردی، از منظر چگونگی جمع‌آوری اطلاعات از جمله پژوهش‌های تحلیل محتواست. جامعه آماری شامل تمام کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۹۴ و شامل دو جلد کتاب است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به دلیل محدود بودن جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف‌نظر شد و کل جامعه آماری برای نمونه در نظر گرفته شد. در این تحقیق از ابزار چک‌لیست تحلیل محتوا برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. به منظور به دست آوردن روایی ابزار تحقیق از روایی صوری استفاده شد و چک‌لیست طراحی شده را خبرگان دانشگاهی تأیید کرده‌اند. همچنین برای تعیین پایایی از فرمول هولستی^۳ استفاده شد؛ بدین ترتیب که ۲۰ درصد محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره متوسطه اول به صورت تصادفی در اختیار دو کدگذار آموزش‌دیده قرار داده شد و ضریب توافق بین کدگذاران ۰/۸۶ به دست آمد که نشان از پایایی قابل قبول بود. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آنتروپی شانون استفاده شد که در ذیل عنوان بعدی توضیح داده شده است.

روش آنتروپی شانون

آنتروپی در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود. بر اساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از دیدگاه دو منبع (کتاب پایه هفتم و پایه هشتم دوره متوسطه اول)، مفهوم هدف‌گذاری شده (مؤلفه‌های حقوق بشر) طبقه‌بندی شده است. در ابتدا پیام برحسب مؤلفه‌ها به تناسب هر منبع در قالب فراوانی، شمارش می‌شوند و بر اساس داده‌های جدول فراوانی مراحل زیر به ترتیب انجام می‌شود.

مرحله اول: در این مرحله فراوانی‌های شمارش شده مربوط به هر مقوله را در جدول توزیع فراوانی وارد کرده و با تقسیم فراوانی‌های هر مقوله بر فراوانی کل آن مقوله داده‌های بهنجار شده مربوط به هر پاسخگو را به دست می‌آوریم.

^۱ Kepenekci

^۲ Wade

^۳ $CM = \frac{2M}{M_1 + M_2} = \frac{2(6)}{7+7} = \frac{12}{14} = 0.86$

N_1 = کدگذار اول، N_2 = کدگذار دوم، M = تعداد توافق بین کدگذاران، $C.R$ = پایایی

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی \mathbf{p} = فراوانی شاخص \mathbf{F} = شماره منبع \mathbf{i} =
تعداد منبع \mathbf{M} = شماره شاخص \mathbf{j} =

مرحله دوم: در این مرحله، برای به دست آوردن بار اطلاعاتی (\mathbf{EJ}) ابتدا مقدار ($-\mathbf{k}$) را با تقسیم عدد ۱ بر \mathbf{LN} تعداد پاسخگوها به دست آمده است و سپس داده‌های بهنجار شده هر بعد در هر یک از پاسخگوها را بر \mathbf{LN} همان پاسخگوها ضرب شده و در پایان عدد به دست آمده را در مقدار ($-\mathbf{k}$) محاسبه شده ضرب شده است:

$$E_j = K \sum_{h=1}^m |p_{ij} \ln p_{ij}| \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

بار اطلاعاتی شاخص مربوط E_j = هنجار شده ماتریس \mathbf{P} = لگاریتم \mathbf{Ln} =
 $\mathbf{J} = (1, 2, \dots, n)$ شماره شاخص \mathbf{J} = شماره منبع \mathbf{I} = تعداد منبع \mathbf{m} =

مرحله سوم: در این مرحله برای به دست آوردن ضریب اهمیت (\mathbf{WJ}) هر مقوله ابتدا مقدار بار اطلاعاتی کل مقوله‌ها را با یکدیگر جمع کرده و سپس مقدار بار اطلاعاتی به دست آمده از هر مقوله را بر مقدار کل به دست آمده تقسیم شده تا ضریب اهمیت آن مقوله مشخص شود:

$$W.J = \frac{E_i}{\sum_{j=1}^m E_j}$$

درجه اهمیت W_j = بار اطلاعاتی هر شاخص E_j = تعداد شاخص‌ها \mathbf{n} =
شماره شاخص‌ها \mathbf{j} =

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: تا چه اندازه در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟

از مجموع ۳۸۷ واحد ضبط شده برای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، بیشترین واحد یعنی ۷۳ واحد به مؤلفه «حق داشتن محیط زیست سالم» اختصاص یافته است و کمترین واحد برای مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی و خرید و فروش انسان‌ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۲).

جدول ۲: توزیع فراوانی مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

مؤلفه‌های حقوق بشر	کتاب پایه هفتم	کتاب پایه هشتم	جمع
حق امنیت	۱۳	۱۱	۲۳
حق حیات	۱۸	۱۲	۳۰
حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو	۷	۲	۹
حق مالکیت	۷	۲	۹
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۷	۲	۹
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۴	۲	۶
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۰	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۲	۲	۴
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	۰	۰	۰

۵	۳	۲	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
۰	۰	۰	حق آزادی مذهب
۰	۰	۰	حق آزادی مطبوعات
۹	۶	۳	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۲۱	۱۴	۷	حق حاکمیت قانون
۹	۳	۶	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
۰	۰	۰	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۱۱	۴	۷	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۹	۷	۲	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۵	۳	۲	حق پناهندگان
۸	۳	۵	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۱۷	۲	۱۵	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۱۴	۲	۱۲	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۸	۳	۵	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۴۰	۱۴	۲۶	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۱۶	۱۱	۵	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۶	۳	۳	حق غیرشخصی بودن قانون
۰	۰	۰	حق منع بردگی، خریدوفروش انسانها
۲۶	۷	۱۹	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۶	۴	۲	حق استراحت و تفریح
۰	۰	۰	حق آموزش حقوق بشر
۱۳	۹	۴	حق بر صلح
۰	۰	۰	حق بر توسعه
۷۳	۲۱	۵۲	حق داشتن محیط‌زیست سالم
۳۸۷			کل واحدهای شمارش شده

اینک با توجه به فراوانی‌های به‌دست‌آمده (این فراوانی‌ها به‌منظور اجرای سایر مراحل تجزیه‌وتحلیل شانون ضروری است) مراحل بعدی روش شانون اجرا شده و نتایج در جداول ۳ و ۴ ارائه شده است.

جدول ۳: داده‌های به‌نچار شده مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

کتاب پایه هشتم	کتاب پایه هفتم	مؤلفه‌های حقوق بشر
۰/۴۴	۰/۵۶	حق امنیت
۰/۴۰	۰/۶۰	حق حیات
۰/۲۳	۰/۷۷	حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو
۰/۲۳	۰/۷۷	حق مالکیت
۰/۲۳	۰/۷۷	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۰/۳۶	۰/۶۶	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
۰	۰	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰/۵۰	۰/۵۰	حق دفاع و انتخاب وکیل
۰	۰	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰/۶۰	۰/۴۰	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
۰	۰	حق آزادی مذهب
۰	۰	حق آزادی مطبوعات
۰/۶۷	۰/۳۳	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰/۶۷	۰/۳۳	حق حاکمیت قانون
۰/۳۳	۰/۶۷	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
۰	۰	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۳۷	۰/۶۳	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰/۷۸	۰/۲۲	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰/۶۰	۰/۴۰	حق پناهندگان

۰/۳۸	۰/۶۲	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۱۲	۰/۸۸	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۰/۱۵	۰/۸۵	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۰/۳۸	۰/۶۲	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۰/۳۵	۰/۶۵	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۰/۳۲	۰/۶۸	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۰/۵۰	۰/۵۰	حق غیرشخصی بودن قانون
.	.	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
۰/۲۷	۰/۷۳	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۰/۶۷	۰/۳۳	حق استراحت و تفریح
.	.	حق آموزش حقوق بشر
۰/۷۰	۰/۳۰	حق بر صلح
.	.	حق بر توسعه
۰/۲۹	۰/۷۱	حق داشتن محیط زیست سالم

جدول ۴: بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

ضریب اهمیت (W.J)	بار اطلاعاتی (E.J)	مؤلفه‌های حقوق بشر
۰/۰۴۵	۰/۹۸۹	حق امنیت
۰/۰۴۴	۰/۹۷۰	حق حیات
۰/۰۳۵	۰/۷۷۸	حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو
۰/۰۳۵	۰/۷۷۸	حق مالکیت
۰/۰۳۵	۰/۷۷۸	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۰/۰۴۲	۰/۹۲۶	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
.	.	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰/۰۴۰	۰/۸۷۷	حق دفاع و انتخاب وکیل
.	.	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰/۰۴۴	۰/۹۷۰	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
.	.	حق آزادی مذهب
.	.	حق آزادی مطبوعات
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق حاکمیت قانون
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
.	.	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۰۴۳	۰/۹۵۰	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰/۰۳۴	۰/۷۶۰	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰/۰۴۴	۰/۹۷۰	حق پناهندگان
۰/۰۴۴	۰/۹۵۸	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۰۲۴	۰/۵۲۹	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۰/۰۲۷	۰/۶۰۹	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۰/۰۴۴	۰/۹۵۸	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۰/۰۴۲	۰/۹۳۴	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۰/۰۴۱	۰/۹۰۴	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۰/۰۴۰	۰/۸۷۷	حق غیرشخصی بودن قانون
.	.	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
۰/۰۲۸	۰/۸۴۱	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق استراحت و تفریح
.	.	حق آموزش حقوق بشر
۰/۰۴۰	۰/۸۸۱	حق بر صلح
.	.	حق بر توسعه
۰/۰۳۹	۰/۸۶۸	حق داشتن محیط زیست سالم

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول های ۳ و ۴ بیان شده است، نشان می دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۹۸۹) حق حیات (۰/۹۷۰)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۷۷۸)، حق مالکیت (۰/۷۷۸)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۷۷۸)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۹۲۶)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۸۷۷)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی های فکری (۰/۹۷۰)، حق آزادی مذهب (۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۹۱۴)، حق حاکمیت قانون (۰/۹۱۴)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۹۱۴)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۹۵۰)، حق اقلیت ها (۰/۷۶۰)، حق پناهندگان (۰/۹۷۰)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۹۵۸)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۵۲۹)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب دیده (۰/۶۰۹)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۹۵۸)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۹۳۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۹۰۴)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۸۷۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان ها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۸۴۱)، حق استراحت و تفریح (۰/۹۱۴)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۸۸۱)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط زیست سالم (۰/۸۶۸) بوده است و بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه های حقوق بشر نتایج نشان داد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول مربوط به مؤلفه «حق امنیت» (۰/۴۵) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» است و این مؤلفه ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده است که نشان دهنده این است که این مؤلفه ها در محتوای کتاب های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

سؤال دوم: تا چه اندازه در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول به مؤلفه های حقوق بشر توجه شده است؟

از مجموع ۲۳۵ واحد ضبط شده بیشترین واحد یعنی ۵۲ واحد ضبط شده به مؤلفه «حق داشتن محیط زیست سالم» اختصاص یافته است و بیشترین میزان توجه به این شاخص مربوط به فصل هشتم است و کمترین واحد ضبط برای مؤلفه های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۵).

جدول ۵: توزیع فراوانی مؤلفه های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

جمع	فصل ۱۲	فصل ۱۱	فصل ۱۰	فصل ۹	فصل ۸	فصل ۷	فصل ۶	فصل ۵	فصل ۴	فصل ۳	فصل ۲	فصل ۱	مؤلفه های حقوق بشر
۱۳	۲	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۳	۴	حق امنیت
۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۲	۱	۷	۰	۴	حق حیات
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۶	حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۲	۰	۲	حق مالکیت
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۳	۲	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۴	۰	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	حق دفاع و انتخاب وکیل
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	حق آزادی های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق آزادی مذهب
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق آزادی مطبوعات
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۱	۰	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه های صنفی و

											سنديکايي)			
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶	۱	حق حاکمیت قانون	
۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۵	۰	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۷	۱	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	حق پناهندگان
۵	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۱۵	۳	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۲	۶	۰	۰	۳	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۱	۱	۰	۰	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌پذیر
۵	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۳	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۲۶	۴	۲	۴	۳	۳	۲	۳	۱	۰	۲	۰	۰	۲	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۲	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	حق غیرشخصی بودن قانون
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
۱۹	۳	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۰	۵	۳	۰	۰	۵	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	حق استراحت و تفریح
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق آموزش حقوق بشر
۴	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	حق بر صلح
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق بر توسعه
۵۲	۰	۰	۰	۷	۱۰	۸	۹	۷	۵	۰	۰	۰	۶	حق داشتن محیط زیست سالم
۲۳۵											کل واحدهای شمارش شده			

اینک با توجه به فراوانی‌های به دست آمده (این فراوانی‌ها به منظور اجرای سایر مراحل تجزیه و تحلیل شانون ضروری است)، مراحل بعدی روش شانون اجرا و نتایج در جداول ۶ و ۷ ارائه شده است.

جدول ۶: داده‌های بهنجار شده مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	فصل	مؤلفه‌های حقوق بشر
۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱		
۰/۱۵	۰	۰/۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱۵	۰/۲۳	۰/۳۰		حق امنیت
۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱۶	۰/۰۵	۰/۱۱	۰/۰۵	۰/۳۸	۰	۰/۲۲		حق حیات
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱۵	۰/۸۵		حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۴۲	۰/۲۸	۰	۰/۲۸		حق مالکیت
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۴۲	۰/۲۸		حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۰	۰	۰	۰	۰/۷۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۲۵		حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۵۰	۰/۵۰		حق دفاع و انتخاب وکیل
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۵۰	۰/۵۰		حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		حق آزادی مذهب
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		حق آزادی مطبوعات
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۶۶	۰	۰/۳۳	۰		حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۸۶	۰/۱۴		حق حاکمیت قانون
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۱۶	۰/۸۴	۰		حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۱۶	۰/۴۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۴۲		حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۵۰	۰/۵۰		حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۵۰	۰/۵۰	۰		حق پناهندگان
۰	۰/۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۲۰	۰/۲۰	۰/۲۰		حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۲۰	۰	۰	۰	۰/۰۶	۰	۰	۰	۰/۱۳	۰/۴۰	۰	۰/۲۰		حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی

0	0	0	0	0	0	0	0	0	0/92	0/08	0	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
0	0/20	0	0	0	0	0	0	0	0	0/20	0/60	حق برخورداری از آموزش و پرورش
0/15	0/07	0/15	0/11	0/11	0/07	0/11	0/03	0	0/07	0	0/07	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0/60	0/40	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
0	0	0	0	0	0	0	0	0/34	0	0/66	0	حق غیرشخصی بودن قانون
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
0/16	0	0	0/05	0	0	0/10	0	0/26	0/16	0	0/26	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0/50	0	0/50	حق استراحت و تفریح
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	حق آموزش حقوق بشر
0	0	0	0/75	0	0	0	0	0	0	0	0/25	حق بر صلح
0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	حق بر توسعه
0	0	0	0/13	0/20	0/15	0/17	0/13	0/10	0	0	0/11	حق داشتن محیط زیست سالم

جدول ۷: بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

مؤلفه‌های حقوق بشر	بار اطلاعاتی (E.I)	ضریب اهمیت (W.J)
حق امنیت	0/624	0/072
حق حیات	0/435	0/050
حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو	0/170	0/019
حق مالکیت	0/433	0/050
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	0/511	0/059
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	0/226	0/026
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	0	0
حق دفاع و انتخاب وکیل	0/098	0/011
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	0	0
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	0/098	0/011
حق آزادی مذهب	0	0
حق آزادی مطبوعات	0	0
حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)	0/257	0/030
حق حاکمیت قانون	0/162	0/018
حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه	0/176	0/020
حق تساوی حقوق زنان و مردان	0	0
حق ازدواج و تشکیل خانواده	0/411	0/047
حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)	0/098	0/011
حق پناهندگان	0/098	0/011
حق کار و دریافت مزد منصفانه	0/536	0/062
حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی	0/581	0/067
حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده	0/112	0/013
حق برخورداری از آموزش و پرورش	0/382	0/044
حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی	0/864	0/100
حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت	0/270	0/031
حق غیرشخصی بودن قانون	0/257	0/030
حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها	0	0
حق برخورداری از سلامتی و بهداشت	0/670	0/078
حق استراحت و تفریح	0/098	0/011
حق آموزش حقوق بشر	0	0
حق بر صلح	0/226	0/026
حق بر توسعه	0	0
حق داشتن محیط زیست سالم	0/769	0/089

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول های ۶ و ۷ بیان شده است، نشان می دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۶۲۴)، حق حیات (۰/۴۳۵)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۱۷۰)، حق مالکیت (۰/۴۳۳)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۵۱۱)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۲۲۶)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۰۹۸)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی های فکری (۰/۰۹۸)، حق آزادی مذهب (۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۲۵۷)، حق حاکمیت قانون (۰/۱۶۲)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۱۷۶)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۴۱۱)، حق اقلیت ها (۰/۰۹۸)، حق پناهندگان (۰/۰۹۸)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۵۳۶)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۵۸۱)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب دیده (۰/۱۱۲)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۳۸۲)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۸۶۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۲۷۰)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۲۵۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان ها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۶۷۰)، حق استراحت و تفریح (۰/۰۹۸)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۲۲۶)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط زیست سالم (۰/۷۶۹) بوده است؛ بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه های حقوق بشر نتایج نشان داد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول مربوط به مؤلفه «حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی» (۰/۱۰۰) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان ها، حق بر توسعه» است و این مؤلفه ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده که این، نشان می دهد این مؤلفه ها در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

سؤال سوم: تا چه اندازه در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول به مؤلفه های حقوق بشر توجه شده است؟ از مجموع ۱۵۲ واحد ضبط شده، بیشترین واحد یعنی ۲۱ واحد ضبط شده به مؤلفه «حق داشتن محیط زیست سالم» اختصاص یافته است و بیشترین میزان توجه به این شاخص مربوط به فصل نهم است و کمترین واحد ضبط برای مؤلفه های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۸).

جدول ۸: توزیع فراوانی مؤلفه های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم

مؤلفه های حقوق بشر	فصل ۱	فصل ۲	فصل ۳	فصل ۴	فصل ۵	فصل ۶	فصل ۷	فصل ۸	فصل ۹	فصل ۱۰	فصل ۱۱	فصل ۱۲	جمع
حق امنیت	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۳	۴	۰	۲	۰	۰	۱۱
حق حیات	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵	۳	۰	۳	۰	۰	۱۲
حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق مالکیت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳
حق آزادی مذهب	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول‌های ۹ و ۱۰ بیان شده است، نشان می‌دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۵۸۸)، حق حیات (۰/۵۰۷)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۰۹۸)، حق مالکیت (۰/۰۹۸)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۰۹۸)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۰۹۸)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۰۹۸)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی‌های فکری (۰/۴۴۱)، حق آزادی مذهب (۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۱۸۳)، حق حاکمیت قانون (۰/۲۳۸)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۲۵۷)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۲۲۶)، حق اقلیت‌ها (۰/۵۱۱)، حق پناهندگان (۰/۲۵۷)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۴۴۱)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۰۹۸)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده (۰/۰۹۸)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۲۵۷)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۶۱۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۶۰۷)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۲۵۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۵۱۸)، حق استراحت و تفریح (۰/۲۲۶)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۶۱۰)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط‌زیست سالم (۰/۶۷۰) بوده است؛ بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر نتایج نشان می‌دهد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول به مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» (۰/۰۸۴) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» است و این مؤلفه‌ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده که نشان‌دهنده آن است این مؤلفه‌ها در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر» انجام شده است؛ بدین منظور از سه چک‌لیست تحلیل محتوای کدگذاری شده استفاده شده و ابتدا فراوانی مؤلفه‌های حقوق بشر برشمرده و فراوانی آنها به دست آمده است و در مرحله بعد جدول داده‌های بهنجار شده طراحی و بار اطلاعاتی هر شاخص محاسبه و در انتها بارهای اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها با روش آنتروپی شانون محاسبه شده است. مقایسه محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول با توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر نشان می‌دهد در محتوای هر دو کتاب به مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» توجه زیادی شده است و نوعی توازن نسبت به این مؤلفه در کتاب‌های درسی مشاهده می‌شود. همچنین مؤلفه‌های «حق امنیت» و «حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی» در جایگاه بعدی اهمیت قرار داشتند؛ اما به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بی‌توجهی و غفلت شده است؛ این خود عاملی بر نامتوازن بودن مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی ذکر شده است. در واقع، دوره متوسطه از دوره‌های مهم، حساس و مؤثر در زندگی فردی و اجتماعی آدمی است و قسمت اعظم استعدادهای اختصاصی نوجوانان و جوان بروز می‌کند؛ از این رو در مدارس متوسطه باید فرصت‌های بسیاری برای بحث کردن درباره مسائل حقوق بشر به وجود بیاید و باید شاگردان را به بحث و بررسی در این امور تشویق کرد و فعالیت‌های گروهی را برای تقویت حس مشارکت و احساس همدردی و درک برابری افراد در مدارس گسترش داد.

در این زمینه یزدانی (۱۳۸۱) گفته است آموزش حقوق بشر مهم‌ترین عامل در جامعه‌پذیری افراد نسبت به ارزش‌ها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه‌شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض حقوق بشر است. جعفری (۱۳۸۴) در پژوهشی به ضرورت آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر و تجدیدنظر در اجرای برنامه‌های درسی در زمینه آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر پی

برد. گندمی حسنارودی (۱۳۸۷) نشان داد به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است و معلمان علوم اجتماعی به‌ضرورت مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی تأکید زیادی کرده‌اند. شکاری و حاجی رسیدی (۱۳۸۸) به این نتیجه رسیده‌اند که دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش مفاهیم مطرح‌شده حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار و نسبتاً کم ارزیابی شده است. قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) گفته‌اند بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر مربوط به بعد شناختی بوده است.

لورایی (۱۳۹۰) گفته است مؤلفه‌های حقوق بشر به‌صورت متوازن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پراکنده نشده است و باید در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تجدیدنظر شود. علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲) گفته‌اند توجه متعادلی به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی نشده است. حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳) نشان داده‌اند به مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو (حقوق بشر و دموکراسی، تعاون و همبستگی، حفظ فرهنگ‌ها، خود و دیگران، حفاظت از محیط‌زیست و معنویت) در کتاب‌های درسی چندان توجه نشده است. کلو ویستین (۲۰۰۴)، کتاب‌های درسی در کشور بوسنی و هرزگوین را بررسی کرده دریافتند که برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند. وستین (۲۰۰۴) در یک تحقیق در بوسنی و هرزگوین کتاب‌های درسی را تحلیل کرده است و نتایج آن نشان می‌دهد برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند و باید در کتاب‌های درسی اصلاحات و تغییراتی اعمال کرد و مباحث مرتبط با حقوق بشر را در این کتاب‌ها افزایش داد.

نظیر و کیت (۲۰۰۵) نیز پژوهشی تحت عنوان القای حقوق بشر در برنامه درسی آفریقای جنوبی انجام داده و دریافتند سه عامل؛ دشواری در دوباره تعریف کردن حوزه‌های رشته‌های علمی، ارزیابی دانش، نگرش و ارزش‌های حقوق بشر به عنوان عوامل اساسی القاء حقوق بشر به برنامه‌های درسی شناسایی شدند. لین (۲۰۰۷) بیان کرد که آموزش حقوق بشر از لحاظ حقوق دانش‌آموزان روش خوبی است؛ اما نیازمند حمایت‌های قانونی است. از بررسی پیشینه‌های پژوهشی می‌توان نتیجه گرفت یافته‌های یزدانی (۱۳۸۱)، جعفری (۱۳۸۴)، حکیم‌زاده و همکاران (۱۳۸۶)، گندمی حسنارودی (۱۳۸۷)، شکاری و حاجی‌رسیدی (۱۳۸۸)، قلتاش و همکاران (۱۳۸۹)، لورایی (۱۳۹۰)، علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲)، حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳)، فتحی‌واجارگاه و همکاران (۱۳۹۳)، ولوسو (۱۹۹۸)، وستین (۲۰۰۴)، نظیر و کیت (۲۰۰۵)، لین (۲۰۰۷)، آل ادوان (۲۰۱۰)، کینکسی (۲۰۱۰) و وید (۲۰۱۱) هم‌راستا با نتایج تحقیق است و این تحقیقات توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر و مسائل مرتبط به آن را مدنظر داشته‌اند. در پایان، با توجه به اینکه نتایج این پژوهش نشان داد مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول به‌صورت متوازن تقسیم نشده است، پس می‌توان پیشنهادها را زیر را برای تقویت آموزش حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول بیان کرد.

- ❖ پیشنهاد می‌شود دوره‌های ضمن خدمت برای معلمان با هدف آموزش مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر برگزار شود.
- ❖ پیشنهاد می‌شود کتابچه‌هایی درباره مفاهیم حقوق بشر به زبان ساده و قابل فهم برای دانش‌آموزان تنظیم و تألیف شود.
- ❖ پیشنهاد می‌شود مباحثی در زمینه مؤلفه‌های حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حق آزادی مطبوعات و حق تساوی حقوق زنان و مردان و ... در کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول گنجانده شود.
- ❖ پیشنهاد می‌شود فضای مناسب برای آموزش مفاهیم حقوق بشر با استفاده از روش‌های تدریس مرتبط با آموزش حقوق بشر همانند روش‌های تدریس محاکم قضایی، روش نمایشی، ایفای نقش و ... استفاده شود.

منابع

- امیرارجمند، اردشیر (۱۳۸۰)، *آموزش حقوق بشر، مجله تحقیقات حقوقی*، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- جعفری، محمود (۱۳۸۴)، *ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- حاجی‌زاده، هانیه و کرمی، مرتضی (۱۳۹۳)، «تحلیل برنامه درسی قصدشده و اجراشده دوره راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو»، *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، سال یازدهم، شماره ۴۲.
- حقیقت، سیدصادق و میر موسوی، سیدعلی (۱۳۸۱)، *مبانی حقوق بشر*، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا و عطاران، محمد (۱۳۸۶)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی»، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی*، سال دوم، شماره ۵.
- ذاکریان، مهدی (۱۳۸۳)، *مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین‌المللی*، تهران، نشر میزان.
- ذکواتی قراگزلو، علی (۱۳۸۱)، *آموزش صلح*، تهران، مؤسسه فرهنگی هنری نوروز.
- رنجبریان، امیرحسین؛ نواب دانشمند، فریبا (۱۳۸۷)، «بررسی تأثیر آموزش حقوق بشر بر صلح و توسعه»، *فصلنامه اندیشه‌های حقوقی خصوصی*، سال پنجم، شماره دوازدهم.
- سید فاطمی، سیدمحمد قاری (۱۳۸۲) *حقوق بشر در جهان مؤثر*، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- شکاری، احمد، حاجی‌رشیدی، رضا (۱۳۸۸)، «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران»، *فصلنامه نوآوری‌های پژوهشی*، دوره ۲۴، شماره ۷.
- علی‌عسگری، مجید، چهارباشلو، حسین، عطاران، عاطفه (۱۳۹۲)، «جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی ایران»، *دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی*، سال اول، شماره ۱.
- فتحی‌وآجارگاه، کورش، شمس مورکانی، غلامرضا، لورایی، محمدرضا، عقیلی، رمضان (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، سال سیزدهم، شماره ۴۹.
- فتحی‌وآجارگاه، کوروش (۱۳۸۲)، «جایگاه و اهمیت صلح و جنگ در کتب دوره ابتدایی»، *مجله علوم انسانی*، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳.
- قلتاش، عباس، صالحی، مسلم و فرخی نژاد، پریسا (۱۳۸۹)، «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی»، *فصلنامه روانشناسی تربیتی*، سال اول، شماره ۳.
- کلی، جان (۱۳۸۲)، *مختصری از تئوری‌های حقوقی در غرب*، ترجمه محمد راسخ، نشر طرح نو.
- گزارش طرح ملی بررسی حقوق بشر در نظام آموزشی مدارس ایران (۱۳۸۳)، تهران، مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه تهران، بهار و تابستان.
- گندمی حسارودی، فهیمه (۱۳۸۶)، *تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ مفاهیم حقوق بشر*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- لورایی، محمدرضا (۱۳۹۰)، *شناسایی جایگاه حقوق بشر در مراحل طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مقطع ابتدایی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- مصفا، نسرین، ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۸۷)، «جایگاه حقوق بشر در نظریه‌های روابط بین‌الملل»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۳۸، شماره ۴.
- موحد، محمدعلی (۱۳۸۱)، *در هوای حق و عدالت*، نشر کارنامه.
- مولایی، مهرداد (۱۳۹۰)، *آزادی اطلاعات و محدودیت‌های آن در مقررات بین‌المللی حقوق بشر*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی تهران، دانشکده حقوق.
- مهمان‌دوست قمصری، زهرا سادات (۱۳۸۸)، *بررسی جایگاه پژوهش محوری در کتاب‌های درسی دوره متوسطه*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه الزهرا.
- ناصری، حسین (۱۳۸۵)، «سنجش بنیادهای نظری و مواد اعلامیه حقوق بشر با مبانی و آموزه‌های قرآنی»، *فصلنامه مطالعات اسلامی*، شماره ۷۱.

نواب دانشمند، فریبا (۱۳۸۶)، «بررسی برخی روش‌های آموزش حقوق بشر»، مجله حقوقی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی معاونت حقوقی و امور ریاست جمهوری، شماره ۳۷.
یزدانی، عباس (۱۳۸۱). نقش آموزش در پیشگیری از نقض حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.

Al-Edwan Z. S. M. (۲۰۱۰). Human Rights Principles in the Social Education Textbooks of the Elementary Stage in Jordan. *European Journal of Social Sciences*, Vol. ۱۵ Issue ۲, p1۱۷.

Kepekci, Y. K. (۲۰۱۰). Children's social rights in social studies textbooks in Turkish elementary education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, ۲(۲), ۵۷۶-۵۸۱.

Lin, F. CH. (۲۰۰۷), *Student Rights and Human Rights Education-Taiwan's Experience, Human Rights Education in Asian Schools*, PP ۷۳-۸۳.

Nazir, K., Keet, A. (۲۰۰۵). *Infusing human rights into the curriculum, Perspectives in Education*, V۲۳ N.۲ p: ۹۹-۱۱۰.

Velloso, A (۱۹۹۸), Peace and Human Rights Education in the Middle East: Comparing Jewish and Palestinian Experiences. *International Review of Education*, Volume ۴۴, Issue ۴, pp ۳۵۷-۳۷۸.

Westin, L (۲۰۰۴), "education and democracy in bosnia and herzegovin". *International journal of educational development*, volume ۲۴, issue ۵, septamber, page ۴۹۵ – ۵۰۹.